

VISIE VAN THUISCOMPAGNIE

2

Thuiscompagnie wil maatschappelijk kwetsbare gezinnen daadwerkelijk ondersteunen. Hoe we dat doen is bepaald door onze kijk op gezinnen, op hulpverlening en op de samenleving. Dit hoofdstuk geeft je een overzicht van de kaders die aan de basis liggen van ons kijken en handelen.

1. INLEIDING

In het werkveld zijn verschillende initiatieven die daadwerkelijk kansen willen scheppen voor maatschappelijke kwetsbare gezinnen. Ook Thuiscompagnie beoogt aan deze gezinnen met minderjarige kinderen kansen te bieden en hun levenskwaliteit te bevorderen. Laat duidelijk zijn dat die kansen maar ten volle benut kunnen worden als over alle beleidsdomeinen heen structurele maatregelen genomen worden. Om in het ondersteuningswerk of de hulpverlening rekening te houden met die structurele dimensie, ontbreken vaak niet alleen instrumenten, modellen en theoretische inzichten, maar ook flexibele mogelijkheden en speelruimte voor de begeleiders en hulpverleners. De vaststelling dat hulpverlening nog vaak te versnipperd, te weinig praktisch en te weinig betekenisvol is voor maatschappelijk kwetsbare gezinnen, raakt zowel de gezinnen als de hulpverleners. Gezinnen en hulpverleners geraken gedemotiveerd, voelen de druk om op korte tijd grote vooruitgang te boeken en zijn des te ontgoocheld wanneer ze niet de gewenste resultaten behalen. Sommige hulpverleners geven het op en zetten zich niet langer in voor deze gezinnen waarmee ze geen resultaten kunnen boeken. Anderen blijven geloven in deze gezinnen, maar vragen zich in alle ernst af of hun inspanningen en inzet werkelijk kansen schept en of het zogenaamde kansenbeleid wel echt kansen creëert.

Via een projectmatige aanpak probeert Thuiscompagnie er voor te zorgen dat de bestaande hulpverlening beter werkt voor deze gezinnen. Het inleidende eerste hoofdstuk, geeft je een overzicht van de krachtlijnen van de aanpak van Thuiscompagnie. Dit hoofdstuk geeft je informatie over de visie waarop die aanpak gestoeld is. Die visie is niet nieuw. De voorliggende verklarings- en beschrijvingsmodellen van armoede en sociale uitsluiting werden immers al meermaals door verschillende mensen beschreven. Hetzelfde geldt voor de implicaties daarvan voor de ondersteuning en de hulp die aan gezinnen geboden kan worden (cf. empowerment, versterkend en verbindend werken vanuit de Bind-Krachtvisie- en methodiek).

Net omdat ons handelen gedragen wordt door de wijze waarop we naar armoede, sociale uitsluiting, gezinnen en hulpverlening kijken, is het belangrijk om die visie op scherp te stellen en de vertaalslag naar Thuiscompagnie te maken. Dat is niet alleen belangrijk voor de mensen die in en met de gezinnen aan de slag gaan (bv. de verzorgende, de coach), maar evenzeer voor al de andere betrokken hulpverleners, diensten en organisaties. Daadwerkelijk kansen geven aan maatschappelijk kwetsbare gezinnen vraagt immers een onderbouwde en breed gedragen visie.

2. ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING¹

Gezinnen in situaties van maatschappelijke achterstelling lijken altijd weer te kort te schieten. Hoeveel inspanningen ze ook leveren, wat zij ook bijleren en hoe ze zich ook aanpassen, telkens weer botsen ze tegen nieuwe muren op. Deze muren schijnen hen als het ware duidelijk te willen maken dat hun plaats onderaan de maatschappelijke ladder is en dat dit altijd zo zal blijven. Van deze muren zijn ‘modale burgers’ en hulpverleners, zich niet altijd bewust.

We zijn opgegroeid in een maatschappij en alles moest zus en alles moest zo en ge moest maar zwijgen. Alles ging perfect. Maar wat dat er in het huishouden gebeurde, daar wist ge niks van, want er mocht niks van buiten. En als ge dan zelf in de wereld stapt, dan loopt ge tegen een muur aan van alle jong, dat is mij toch niet gezegd geweest. En als ge dan durft raad vragen, dan is het van dat ligt aan u en dat is dit en dat is dat. Ge wordt dan, enfn soit, daar zijn we van af. (moeder Lelie)

De dingen die deze gezinnen wel kennen, blijven maatschappelijk ongezien en niet gewaardeerd. Hulpverlening lijkt hen soms nog afhankelijker te maken, te meer wanneer deze hulpverlening zich bevoogdend opstelt en in hun plaats beslissingen neemt. De hulpverlening concentreert zich dan op het bereiken van een doelstelling waarvan de cliënt niet snapt wat die kan bijdragen aan de oplossing van zijn problemen. Net daarom vragen onder meer de verenigingen waar armen het woord nemen respect en erkenning voor de beleving van armen en voor hun definitie van de situatie. Ze vragen om de krachten van armen te leren kennen en op te sporen. Alleen wanneer de kracht van armen zelf wordt gebruikt, hun capaciteit wordt gezien en gewaardeerd en zij ondersteund worden om hun eigen keuzes te maken en te realiseren, kan de vicieuze cirkel worden doorbroken.

Meer kans op huisvesting door een hoger inkomen, kansen op een hoger inkomen door aan het werk te gaan, meer kansen op werk door het volgen van een opleiding, betere schoolresultaten door zo jong mogelijk naar de kleuterklas te gaan, op tijd te komen en de juiste thuistaal te spreken ... het is een frequent aangehaald adagium. De overtuiging groeit evenwel dat kansen scheppen niet genoeg is om de vicieuze cirkel te doorbreken. Zo blijft het nog altijd een ongelijke strijd. Het komt er immers niet alleen op aan *kansen te krijgen en te geven*, het komt er op aan *zelf keuzes te kunnen maken en die keuzes te kunnen realiseren*.

Sociale uitsluiting heeft vooral te maken met het niet hebben of kunnen realiseren van een aantal sociale grondrechten en vrijheden. Voor deze opvatting vinden we onder andere steun bij Amartya Sen, de Nobelprijswinnaar economie in 1998. Hij stelt² dat vrijheid voor iedereen de belangrijkste waarde is. Vrijheid is het middel én doel van ontwikkeling. Iedere persoon heeft zijn eigen verantwoordelijkheid, maar de overheid moet zorgen voor een stimulerende omgeving die zowel vrijheid als verantwoordelijkheid mogelijk maken. Mensen in armoede blijven ervan verstoken om in vrijheid te leven, om te leven zoals zij verkiezen en hun welzijn te verwezenlijken. Zij hebben geen vat op hun eigen situatie. Daarbij aansluitend bepleit Van Regenmortel (2002)³ dat personen in armoede keuzevrijheid moeten hebben én maatschappelijke waardering moeten krijgen voor die keuzes, ook als die keuzes niet stroken met de klassieke activeringspaden (bv. opleiding en tewerkstelling).

Van Regenmortel verwoordt het in haar bijdrage voor het jaarboek armoede en sociale uitsluiting als volgt (2002, p. 83-84)⁴:

Armoede is een netwerk van sociale uitsluiting dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan. Het scheidt de armen van de algemeen aanvaarde leefpatronen in de samenleving. Deze kloof kan enkel overbrugd worden wanneer de samenleving een appèl doet op het psychologisch kapitaal van personen die in armoede leven en van hun omgeving. De samenleving maakt daarbij ook de economische, sociale en culturele kapitaalvormen voor hen toegankelijk. Zo krijgt iedereen gelijke kansen op niet-kwetsende sociale en maatschappelijke interacties en op waardevolle bindingen met zichzelf, de anderen, de maatschappij en de toekomst.

Deze definitie geeft ruimte voor de trots en zelfwaarde van personen die in armoede leven en wijst op de structurele veranderingen die nodig zijn. Een beleid ter bestrijding van armoede moet zorgen voor de realisatie van deze psychologische en structurele randvoorwaarden opdat personen die in armoede leven hun levenswandel naar eigen behoefte kunnen invullen op eigen maat.

3. OORZAKEN EN KENMERKEN VAN ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING

Verskillende mechanismen en elementen werken sociale uitsluiting in de hand of houden die in stand. We volgen hier de indeling van Vandenbempt (2001)⁵ die deze mechanismen beschrijft in termen van *de zeven hoofdzonden die leiden tot sociale uitsluiting*.

DE WIJZE WAAROP DE SAMENLEVING WERKT, CREËERT UITSLUITING

Armoede kent een structurele dimensie en een individuele dimensie. De wisselwerking tussen het individuele en het structurele niveau is een belangrijke invalshoek om sociale uitsluiting te vatten. De verklaring van armoede en sociale ongelijkheid kan immers niet uitsluitend of bij voorrang gezocht worden in attitudes of gedragspatronen van de armen zelf. Armoede is mee het gevolg van de structuur en de inrichting van de samenleving en dat op economisch vlak, op sociaal-cultureel vlak, op psychologisch vlak en op bestuurlijk-organisatorisch vlak (Lescrauwaet, 2000)⁶. Op de arbeidsmarkt zijn goed betaalde jobs en werkzekerheid voor hen veelal niet weggelegd. Op sociaal-cultureel vlak verhinderen financiële drempels, taal- en communicatiebarrières de toegang tot sociaal-culturele activiteiten (bv. vrijetijdsactiviteiten). Zowel sociaal-culturele initiatieven als hulpverlenende initiatieven weten zich niet altijd (ten volle) af te stemmen op mensen in armoede. Ze erkennen bijvoorbeeld onvoldoende de psychologische dimensie van armoede (bv. schaamte en onmachtgevoelens die met armoede én hulp vragen gepaard gaan, zie ook verder). Daardoor voelt de cliënt zich onvoldoende respectvol behandeld en is effectieve hulp niet mogelijk. Op bestuurlijk-organisatorisch vlak tekent zich een uitgesproken complexiteit af. De regelgeving laat zich niet gemakkelijk vatten. Er zijn veel regels en procedures, vanuit verschillende, niet altijd goed samenwerkende instanties. Ook de organisatie en onduidelijkheden over de rol en de positie van de ondersteuning en hulpverlening (bv. ondersteunend, controlerend of beiden?) werkt uitsluiting in de hand. Bovendien kunnen maatschappelijk kwetsbare gezinnen doorgaans minder genieten van een positief aanbod. Ze worden veel meer geconfronteerd met de controlerende en sanctionerende werking van maatschappelijke voorzieningen (zie o.a. Vettenburg, 1989, p. 4)⁷. Door deze negatieve ervaringen staan ze wantrouwig tegenover de samenleving en verliezen ze ook vertrouwen in de hulpverlening.

ARMOEDE GAAT NIET ALLEEN OVER EEN TEKORT AAN MATERIËLE DINGEN

Het voorgaande punt wees op verschillende structurele elementen die de maatschappelijke en individuele ontplooiing van armen kunnen belemmeren. Armen worden niet alleen geconfronteerd met een gering of onzeker inkomen, een lage scholing, een zwakke positie op de arbeidsmarkt, een slechte huisvesting, maar dikwijls ook met lichamelijke of psychosomatische klachten, conflictueuze sociale relaties, maatschappelijk isolement en ondergebruik van rechten of diensten. Ze hebben weinig sociaal, financieel, cultureel en symbolisch kapitaal (Bourdieu, 1989)⁸. Het gaat over (dreiging van) langdurige achterstelling en verschillende breuklijnen tussen (kans)armen en de rest van de samenleving.

Naast objectieve kenmerken (zoals inkomens- en arbeidssituatie), vragen ook meer subjectieve en culturele kenmerken van armoede (o.a. levensgeschiedenissen, psychologische beleving van sociale uitsluiting, opvoedingsattitudes, communicatiestijlen en stresshantering) aandacht. De Cirkel (1996, p. 83)⁹ spreekt in die context over de binnenkant van de armoede, de interne wortels of 'roots'.

UITSLUITING ALS DOMINO-EFFECT

Armoede heeft een multicomplex karakter. Het is een netwerk van achterstellingen op verschillende domeinen. Soms spreekt men over een 'armoedekluwen'. De moeilijkheden situeren zich niet alleen op verschillende levensdomeinen. Ze zijn met elkaar verweven, ze beïnvloeden en versterken elkaar continu (Driessens & Van Regenmortel, 2006)¹⁰. De situatie is meestal chaotisch, niet alleen voor de hulpvrager, maar ook voor de hulpverlener. De complexiteit van kansarmoede en de structurele dimensie, wijzen op de nood aan een integrale en inclusieve aanpak.

NIET IEDEREEN OVER DEZELFDE KAM SCHEREN: ELK LEVEN IS ANDERS

De erkenning van een grote heterogeniteit onder armen is belangrijk. Hoewel personen die in armoede leven, gelijkaardige levensomstandigheden kennen, hebben ze elk ook een uniek en uiteenlopend levensverhaal. Waar bijvoorbeeld in het ene gezin de partnerrelatie of het sociale netwerk (nog) steun of bescherming biedt, geldt dat voor een andere gezin veel minder of niet. Geen enkel gezin is met andere woorden hetzelfde. Deze diversiteit dwingt de hulpverlening tot een aanpak op maat.

VEEL TE WEINIG MAATSCHAPPELIJKE WAARDERING

De positieve krachten, de inzet en de dynamiek van kwetsbare mensen belichten is cruciaal. Dit is een aspect dat door alle verenigingen waar armen het woord nemen sterk benadrukt wordt. Armen zijn nog te vaak 'gekend' door wat ze niet zijn, niet doen, niet weten of niet kunnen (bv. een moeder die haar kinderen niet kan opvoeden, een ongeschoolde, een onbemiddelbare enz.). Het zijn gezinnen die niet altijd even geliefd zijn en vaak als ongemotiveerd worden bekeken. De buitenwereld ziet hun eigen inspanningen om te overleven of om hun gezin bij elkaar te houden vaak niet. Nochtans biedt het belichten van hun mogelijkheden, inzet en creativiteit heel wat mogelijkheden om uit de negatieve armoedespiraal te geraken.

ER WORDT TE WEINIG GELUISTERD NAAR DE ARMEN

De stem van de arme is onmisbaar in het armoededebat. Meer en meer wordt gewezen op het ontbrekend perspectief van de doelgroep in de hulp- en dienstverlening, in het beleid enz. Het gaat om gezinnen waarover men vaak praat maar waarmee weinig wordt gepraat. Het is niet verantwoord dat armoede gemeten, gedefinieerd, behandeld en geëvalueerd wordt zonder inspraak van de armen zelf. Bovendien groeit de overtuiging dat de inspanningen ter bestrijding van armoede hun doel missen wanneer de participatie van de betrokkenen zelf niet wordt gewaarborgd.

EEN ONGELIJKE MACHTSVERDELING

Ondanks veel goede wil en inzet, ervaren hulpverleners en beleidsmakers toch nog heel wat onmacht om armen daadwerkelijk te helpen. Vanuit een outsidersperspectief bekeken, is de verleiding groot om armen te typeren als moeilijk of lastig. Het zijn cliënten die men liever niet ziet komen of waarvoor men hopeloos gaat rondhollen (zonder indrukwekkende resultaten), met risico van burn-out op langere termijn.

Jaren van armoedebestrijding maken duidelijk dat er een diepe kloof, een missing link, is tussen de overheid, de publieke opinie, de medewerkers van (welzijns)voorzieningen waarmee armen geconfronteerd worden en de armen zelf. Er is een fundamenteel verschil in positie tussen de arme, die in armoede leeft en de organisaties en beleidsactoren die deze realiteit niet ervaren. Beleidsmakers en -uitvoerders behoren dikwijls tot de middenklasse, onbekend met de harde realiteit van het leven in armoede in al zijn facetten. Armen kampen bijvoorbeeld met een gevoel van schaamte en vernedering omdat ze constant hulp moeten vragen. Het ontbreekt hen aan de nodige middelen om de greep over hun eigen leven te behouden of te verwerven.

4. SOCIALE UITSLUITING IN DE BELEVINGSWERELD VAN GEZINNEN

Sociale uitsluiting laat zich op veel verschillende domeinen voelen, niet in het minst in de belevingswereld van deze gezinnen. Ook hier moeten we oog hebben voor de verscheidenheid die zich bij de gezinnen kan voordoen. Desalniettemin zijn er een aantal situaties en gevoelens die vele mensen in achterstellingsituaties zullen herkennen. Het zijn 'kenmerken' die een hulpverlener moet kunnen situeren om een echte hulpverleningsrelatie te kunnen aangaan. We baseren ons hier op het werk van Driessens en Van Regenmortel (2006, p. 107-109)¹¹.

GEVOELENS VAN MACHTELOOSHEID

Maatschappelijk kwetsbare gezinnen hebben het gevoel zelf weinig aan hun situatie te kunnen veranderen. Ze geloven dat wat gebeurt weinig of niets met het eigen handelen te maken heeft en schrijven de oorzaken van hun probleemsituatie eerder toe aan omstandigheden. Ze hebben het gevoel dat hun lot in de handen van anderen ligt.

GEVOELENS VAN WANTROUWEN

Bij armoedesituaties wordt opgemerkt dat er in de kindertijd, ten gevolge van bijvoorbeeld een plaatsing in een instelling of wisselende partners, dikwijls warme en hechte vertrouwensfiguren ontbreken (zie ook Vanhee, 2007)¹². Daardoor kan er geen gevoel van basisveiligheid of basisvertrouwen ontstaan. Dat maakt het moeilijk om op latere leeftijd hechte vertrouwensrelaties aan te knopen en kan resulteren in ambivalente gevoelens van aantrekken en afstoten en in sterke affectieve stemmingswisselingen.

We zien dat bijvoorbeeld tot uiting komen in de sterke, maar tegelijk ook negatieve verbondenheid tussen de familieleden. Of in vriendschappen die vaak heel hevig zijn, maar dikwijls kortstondig. Deze ambivalente gevoelens spelen ook in de hulpverleningsrelatie. Enerzijds is er een sterk appèl op de hulpverlener, een vraag om geholpen te worden en problemen op te lossen. Anderzijds stuit men op signalen dat de hulpverlener dient weg te blijven en het gezin zijn problemen zelf zal oplossen. Deze angst en vermijding worden veelal onterecht geduid als een gebrek aan motivatie om te veranderen.

GESTOORDE COMMUNICATIE

Door een andere taal en ander gedrag komen deze gezinnen voortdurend in botsing met de maatschappij. Er is een gestoorde communicatie waardoor de gevoelens van machteloosheid en wantrouwen nog toenemen. Achter veel lawaai en stoere taal schuilt dikwijls een grote hulpeloosheid om met de buitenwereld om te gaan. Deze 'stoere' of 'agressieve' taal overschaduwde ook de taal van bezorgdheid en de enorme inzet voor het eigen gezin. Bovendien is er vaak een grote angst aanwezig om steeds opnieuw te falen. Verschillende reacties zijn dan mogelijk: verzet,

berusting, apathie of vluchtgedrag in bijvoorbeeld verslaving, isolement. Het negatieve etiket wordt hierdoor enkel bevestigd en versterkt.

VERBINTENISPROBLEMATIEK ALS CENTRALE KENMERK

Het centrale kenmerk van mensen in achterstellingsituaties is de verbintenisproblematiek. Deze problematiek situeert zich op diverse vlakken: met zichzelf, met de anderen, met de maatschappij en met de toekomst. Het is enerzijds een reactie op hun levensomstandigheden en anderzijds verantwoordelijk voor het voortbestaan ervan. Het ontbreken van (positieve) verbintenissen kan een bevrijdend psychologisch effect hebben. Door bijvoorbeeld de verantwoordelijkheid voor je leven buiten jezelf te leggen, gaat er daarvan ook 'geen druk vanuit jezelf' uit. Maar tegelijkertijd staat het verandering in de weg. Net daarom is het noodzakelijk dat hulpverleners op de verbintenisproblematiek ingaan.

VERBINTENIS MET ZICHZELF

Ik heb nu meer zin om wat meer dingen te presteren. Dingen waar dat ik vroeger eigenlijk geen goesting meer in had. Mijn zelfbeeld gaat nu terug omhoog. Door de positieve kritiek (lacht). Ze [verzorgende en coach van Thuiscompagnie] hebben eigenlijk niet veel gedaan. Ze hebben mij aangewakkerd en dat is vanzelf gegaan. Dus het is die duw in de rug eigenlijk. Ik moet het toch alleen doen op het laatste moment. Maar zij hebben juist mij die duw gegeven. Daar eigenlijk waar dat ik het nodig had. Ja zij hebben de bomen uit het bos gekapt zodat ik de bomen weer kon zien, dat is het. (moeder Kimberly)

Kansarmen hebben het gevoel geen greep te hebben op de eigen levensloop. Er is geen band meer met het eigen handelen: 'wat ik ook doe, het doet er niet toe'. Dit kan gepaard gaan met machteloosheid, apathie, zelfs depressie en fatalisme. Men kan spreken van een 'verdoving' van gevoelens, gevoelens van onbeduidendheid, weinig zelfvertrouwen en passiviteit.

VERBINTENIS MET DE ANDEREN

De reeds beschreven ambivalente gevoelens van aantrekken en afstoten kunnen wijzen op een angst om zich te verliezen in eenzaamheid enerzijds en een angst om zich te verliezen in afhankelijkheid anderzijds.

De verbintenisproblematiek met anderen kan zich op verschillende manieren tonen:

- een gebrek aan verbintenis: bijvoorbeeld grote eenzaamheid en het sterk privékarakter van armoede,
- een overmatige verbintenis: een hecht sociaal netwerk betekent een beveiliging bij crisis-situaties en kan een overlevingsstrategie zijn,
- een pathologische verbintenis: individuatie en verbondenheid geraken nooit in evenwicht.

Op sociaal vlak vind ik dat goed [de ondersteuning door verzorgende van Thuiscompagnie]. Meestal krijgt ge mij moeilijk buiten. Zelfs om boodschappen te doen, daar heb ik een hekel aan. Ik ga niet graag buiten, ik wil met geen andere mensen meer te maken hebben, niks. En dat is dan iemand die zegt, 'kom we gaan boodschappen doen', zonder continu kritiek op mij te geven, ja ... Via de verzorgende hebben we de voedselpakketten leren kennen, en ook de vereniging waar armen het woord nemen. In het begin ging ze daar ook mee naartoe.' (moeder Kimberly).

VERBINTENIS MET DE MAATSCHAPPIJ

De dagelijkse confrontatie met o.a. werkloosheid en woonproblemen is vernederend en onrechtvaardig. De maatschappij levert weinig positiefs op voor mensen in achterstandsituaties waar-

We hadden maar 10 euro per maand over voor eten en drinken. Dat ging niet meer. We woonden in een groot huis, heel alleen. Ons huis was helemaal verwaarloosd. We waren slecht behuisd, ook nog schimmel op de muren. Dat was de huisbaas zijn fout, niet door ons. Maar we konden het ook allemaal niet klaar krijgen. We kregen een brief van de huisbaas, we moesten uit dat huis. Dat werd verhuurd aan zijn familie. Dan moesten we er uit. We hebben daar 2 jaar gewoond en ja, alles van die twee jaar dat kwam daar dan op een hoop. ... De verzorgende heeft ons geholpen om orde op zaken te stellen. Ze regelde de afspraken, administratief hielp ze, ze hielp ook mee met de verhuis.' (familie Berten).

door zij er dikwijls ook 'gerechtigd' wantrouwig, asociaal en negatief tegenover staan. Vooral in de contacten met de hulp- en dienstverlening wordt onmacht ervaren. Het verwondert dan ook niet zij een dichotoom wereldbeeld ontwikkelen: een 'wij-zij'-perspectief waarbij de anderen groot en machtig zijn en het voor het zeggen hebben, terwijl ze zelf niks hebben in te brengen. De verbintenis met de maatschappij wordt gekenmerkt

door gedwongen afhankelijkheid, negatief stigma en veel controle en inmenging in de privacy.

VERBINTENIS MET DE TOEKOMST

De directe leefomstandigheden eisen vaak alle aandacht op van maatschappelijk kwetsbare gezinnen. Bovendien hebben ze het gevoel de toekomst slechts in zeer beperkte mate te (kunnen) beheersen. Dit kan leiden tot een afwachtende, passieve houding die ook in de hulpverlening tot uiting komt. Deze houding maakt bijvoorbeeld het motiveren tot verandering erg moeilijk en kan tot ergernis leiden. Het bijhorende hier-en-nu perspectief staat lijnrecht tegenover de verwachtingen van de samenleving en de verwachtingen van de hulpverlening dat men moet leren uit zijn fouten, vooruit moet kijken en de toekomst moet plannen.

5. SOCIAAL NETWERK EN SOCIAAL KAPITAAL

Het sociaal netwerk van een gezin bestaat uit alle mensen waarmee zij een min of meer duurzame relatie onderhouden. Het netwerk rond maatschappelijk kwetsbare mensen is vaak beperkt in omvang en weinig divers naar samenstelling. Het zijn zelden netwerken die een brug leggen naar de bredere samenleving. Homogene netwerken van mensen onderaan de maatschappelijke ladder geven immers geen duwtje in de rug waardoor men op die ladder kan stijgen. Het 'sociaal kapitaal'¹³ dat deze homogene netwerken opleveren, is niet zo groot.

Sociaal kapitaal is een algemene term voor de hulpbronnen die mensen kunnen halen uit de sociale netwerken waar ze deel van uitmaken. Sociaal kapitaal wordt m.a.w. gevormd door de bronnen en connecties waarover iemand beschikt. De term 'hulpbronnen' moet breed opgevat worden. Het gaat niet alleen over materiële en praktische hulp, maar ook over allerlei weetjes, toegang tot informatie, de nodige contacten om een baan of een huis te vinden, geld om een eigen zaak te starten, emotionele steun, enz.

De Franse socioloog Bourdieu¹⁴ toont in zijn studies aan dat dominante groepen in de samenleving hun cultureel kapitaal, levensstijl en smaak aanwenden als argumenten om specifieke voorrechten op te eisen en te verdedigen. Hij vat die mechanismen samen met de term 'symbolisch geweld'. Symbolisch geweld vormt een surplus op sociaal kapitaal. Symbolisch geweld is de macht die een dominante groep heeft om haar perspectief (= haar definitie van de situatie) aan anderen op te dringen als 'de waarheid', ook al is dat perspectief even subjectief als het perspectief van iemand anders. Structurele verschillen tussen sociaal-economische groepen op vlak van gezondheid, levensduur, het al dan niet vinden van werk, het al dan niet behalen van een diploma enz. worden op die manier uitgelegd en gerechtvaardigd als het gevolg van levensstijl en smaakverschillen. Die 'waarheid' wordt ook via de media verspreid. Veel mensen, ook diegenen die slachtoffer zijn van maatschappelijke achterstelling, zien niet meer dat die achterstelling structurele oorzaken heeft, maar geloven dat die achterstand te herleiden is tot individuele keuzes. Alsof iedereen, ongeacht in welke laag van de samenleving hij geboren wordt, dezelfde startkansen krijgt. Verschillen in levensstijl worden aangegrepen om ongelijke toegang tot maatschappelijke voorzieningen goed te praten. Zo horen we vandaag beweren dat jongeren het niet goed doen op de arbeidsmarkt omdat ze de verkeerde studierichting hebben 'gekozen' of dat migrantenkinderen het niet goed doen op school omdat ze thuis geen Nederlands praten. Dat is op zijn minst een vereenvoudiging van de werkelijke processen die zich in de samenleving afspelen.

Het is duidelijk dat mensen met veel sociaal kapitaal het gemakkelijker zullen hebben in onze samenleving dan mensen met weinig sociaal kapitaal. Sociaal kapitaal vergroot de draagkracht van een gezin en vermindert de draaglast. Specifiek voor maatschappelijk kwetsbare gezinnen maakt onderzoek duidelijk dat hun sociaal kapitaal vooral fungeert als 'overlevingskapitaal' om rond te kunnen komen. Het helpt hen veelal niet om in de samenleving vooruit te kunnen. Belangrijkste oorzaak is dat hun sociaal netwerk bijna uitsluitend uit maatschappelijk kwetsbare mensen bestaat. Wederzijdse hulp en steun speelt zich vaak af tussen 'ons soort' mensen. Wil sociaal kapitaal kwetsbare mensen vooruit helpen, dan dienen bruggen geslagen te worden naar mensen buiten de eigen sociale groep. Vanuit Thuiscompagnie trachten we netwerken rond mensen te herstellen als die gebroken zijn en mensen toe te leiden tot netwerken die mogelijkheid tot groei bieden.

6. EEN ANDERE HULPVERLENING VOOR MAATSCHAPPELIJK KWETSBARE GEZINNEN

Hulp moet aansluiten bij het leven van maatschappelijk kwetsbare gezinnen. Dat leven is vaak onvoorspelbaar en chaotisch, maar tegelijkertijd zitten er ook krachten in verscholen. De hulpverlening moet die krachten in het vizier krijgen en daarbij aansluiten. Ze moet samen met de gezinnen mogelijkheden zoeken om de krachten die in én rond het gezin aanwezig zijn (verder) in te zetten en te ontplooiën (Vanhee, 2007¹⁵; Van Regenmortel, 2008¹⁶).

Door aan te sluiten bij die krachten, kan het gezin ook terug greep krijgen op het eigen leven. Het bevordert de zelfregulatie en *het herstel van het gewone leven* (Schamhart & Colijn, 2012)¹⁷. Terug invloed kunnen uitoefenen op de eigen situatie komt daarenboven de levenskwaliteit ten goede (Van Loon e.a., 2008)¹⁸. Het verhogen van de levenskwaliteit was van bij de start het doel van Thuiscompagnie (zie hoofdstuk 1). Daarom leggen we in dit project de nadruk op autonomie. Gezinnen mogen eigen keuzes maken: Waaraan willen ze werken? Wat is voor hen prioritair? Hoe willen en kunnen ze dat aanpakken? Wie kan hen daarbij helpen? Hulpverleners nemen daarbij een ondersteunende positie in.

De hulp en de samenleving moet echter niet alleen een appel doen op de krachten of het psychologisch kapitaal van gezinnen en hun omgeving. Ook het economisch, sociaal en cultureel kapitaal moet voor hen toegankelijk gemaakt worden (Van Regenmortel, 2002)¹⁹. Hulpverleners, de diensten en voorzieningen, maar ook het beleid moeten daarvoor inspanningen leveren. Het is ook daarom dat Thuiscompagnie streeft naar een hulpverleningsnetwerk dat maatschappelijk kwetsbare gezinnen effectief ondersteunt en een blauwdruk wil zijn voor een versterkend en verbindend armoede- en welzijnsbeleid (Engelen, 2011)²⁰. Hulp wordt als effectief ervaren en komt de levenskwaliteit ten goede indien:

- er afstemming is tussen de hulpverleners (gecoördineerde hulpverlening),
- er integrale hulpverlening is (vanuit een brede bril),
- systematische hulp wordt geboden (gestructureerde hulpverlening),
- de doelstelling van de hulpverlening betekenis heeft voor het gezin (cf. participatie),
- de aanpak aansluit bij de leefwereld van het gezin en bijzondere aandacht heeft voor de krachten in het gezin (versterkende en verbindende hulpverlening),
- het principe van positieve hulpverlening wordt toegepast (relationele gelijkwaardigheid),
- ...

Deze voorwaarden staan niet los van elkaar. Zo impliceert een versterkende en verbindende hulpverlening dat het gezin ook betrokken wordt bij het vastleggen van de doelstellingen (cf. participatie) en dat de hulpverleningsrelatie gekenmerkt wordt door relationele gelijkwaardigheid. De concrete vertaalslag van deze voorwaarden in de aanpak van Thuiscompagnie is in verschillende hoofdstukken van dit draaiboek terug te vinden. Zo is hoofdstuk 10 bijvoorbeeld volledig gewijd aan samenwerken met andere hulpverleners. Hoofdstuk 6 toont hoe je doorheen de verschillende fases van het ondersteuningsproces met respect voor de eigenheid en de autonomie van het gezin (cf. participatie, gelijkwaardigheid) met het gezin aan de slag kan gaan.

reikt je een instrument aan - de empowermentbloem - om bijvoorbeeld met de verzorgende af te toetsen of ons handelen positief, participatief, inclusief, integraal, gestructureerd en gecoördineerd verloopt.

In de volgende punten tekenen we de krijtlijnen uit van een versterkende en verbindende hulpverlening. Dit versterkend en verbindend werken vindt haar oorsprong in de Bind-Krachtmethodiek zoals die werd uitgetekend door Driessens, Van Regenmortel en Vansevenant²¹. Deze methodiek is op haar beurt geïnspireerd op het empowermentgedachtengoed.

EMPOWERMENT OP DRIE NIVEAUS

Als je empowerend werkt, dan ga je er van uit dat individuen, groepen en gemeenschappen over krachten, bekwaamheden en groeimogelijkheden beschikken. Je gaat op zoek naar krachten en steunbronnen op die verschillende niveaus en verbindt die met elkaar. Op die manier beoog je individuen, groepen en de samenleving (terug) greep te geven op hun situatie en omgeving. De drie sleutelbegrippen om dat te realiseren zijn (www.bindkracht.be): het aanscherpen van het kritisch bewustzijn, controleverwerving en participatie.

Door met verzorgenden in gezinnen aan de slag te gaan op een versterkende en verbindende wijze, maken we de hulpverlening meer tastbaar en betekenisvol. De verzorgende komt in het gezin als een vertegenwoordiger van de samenleving; een samenleving die niet afwijst maar in dialoog gaat. Een samenleving die niet veroordeelt en onmogelijke dingen vraagt, maar samen op weg gaat met het gezin rond thema's die voor het gezin betekenis hebben. Wat ze doet is concreet en positief. De verzorgende brengt rust en stabiliteit. Ze geeft mensen terug het gevoel dat ze invloed kunnen uitoefenen op hun eigen situatie. Om dat resultaat te kunnen bereiken is het noodzakelijk vanaf dag één het roer in de handen van de gezinnen zelf te laten en daar te beginnen waar ondersteuning wordt bij gevraagd.

THUISCOMPAGNIE VERSTERKT MAATSCHAPPELIJK KWETSBARE GEZINNEN EN DE ONTWIKKELINGSKANSEN VAN KINDEREN DIE DAAR OPGROEIEN

Thuiscompagnie wil de levenskwaliteit in gezinnen te verhogen. We doen dat door gezinnen meer middelen en mogelijkheden te geven om weer greep te krijgen op hun eigen leven. Zo kunnen ze ook op termijn meer voordeel halen uit de bestaande maatschappelijke voorzieningen dan veelal het geval is.

De extreme druk die samenhangt met armoede, uitsluiting en een leven in moeilijke materiële omstandigheden (= risicofactoren) werkt negatief in op de mogelijkheden van mensen om het geheel van taken die de samenleving van hen verwacht (=draaglast), goed op te nemen. Als we de draagkracht van gezinnen kunnen verhogen (= investeren in beschermende factoren), verminderen we de negatieve invloed van de risicofactoren die armoede met zich meebrengt. In gezinnen met kinderen betekent dit dat we meteen ook de kansen van de kinderen verhogen. Ouders zullen er dan immers beter in slagen hun opvoedingstaak op te nemen. We investeren m.a.w. in de toekomst van deze gezinnen en hun kinderen (zie ook verder in dit hoofdstuk).

THUISCOMPAGNIE VERSTERKT HULPVERLENERS, HUN ORGANISATIES EN DE SOCIALE OMGEVING

Thuiscompagnie zal de maatschappelijke oorzaken van armoede niet wegnemen. Maar Thuiscompagnie stimuleert wel een evolutie naar een meer dialooggestuurde hulpverlening. De bestaande hulpverlening wordt daardoor toegankelijker en effectiever voor maatschappelijk kwetsbare gezinnen. De inzet van verzorgenden schept meer mogelijkheden inzake intensiteit, duur en aard van de geboden hulp. Zo is de ondersteuning niet gebonden aan organisatie-eigenbepalingen (= aanbod gestuurd). Ze volgt daarentegen naar invulling, naar intensiteit en naar looptijd de ondersteuningsbehoefte van het gezin. Overheidsmiddelen die in het kader van hulpverlening regulier besteed worden, renderen ook meer. Het project doet de social return on investment stijgen. Verzorgenden fungeren immers als vertegenwoordiger van de samenleving. Als er verbinding komt met de verzorgenden, dan gaan mensen zich minder afgewezen voelen door de samenleving, waardoor ze weer wat hoop krijgen en daardoor ook (terug) meer open staan voor hulpverlening.

Dialogogestuurde hulpverlening draagt bij tot afstemming. Thuiscompagnie beoogt niet alleen de hulpverlening af te stemmen op de gezinnen, maar beoogt evenzeer om afstemming tussen de hulpverleners te bereiken. In de praktijk zien we immers vaak dat in kwetsbare gezinnen verschillende hulpverleners op verschillende domeinen actief zijn (bv. budgettering, opvoeding, gezondheid). Soms blijft er een gemis aan daadkracht. Soms vormt de inzet van die verschillende hulp, een grotere belasting dan dat het als ondersteunend en versterkend ervaren wordt en werkt. Verschillende, al dan niet te hoog gegrepen, verwachtingen en doelstellingen kunnen elkaar doorkruisen, het groot aantal afspraken met de verschillende diensten kan de dagelijkse zorg voor het gezin bemoeilijken enz. Bovendien weten we dat gezinnen met problemen op 4 of meer levensgebieden een groter risico hebben om de regie over het leven kwijt te geraken (zie Hermans in Schamhart & Colijn, 2012)²². Net het verlies van deze zelfregulatie werkt negatief in op de levenskwaliteit.

Daarom is het belangrijk dat hulpverleners uit verschillende sectoren en organisaties beter samenwerken en hun krachten bundelen in functie van de noden van de gezinnen. Deze afstemming is maar mogelijk als hulpverleners ook met een brede, versterkende en verbindende bril naar gezinnen kijken en hun handelen daar op afstemmen. Hoe hulpverleners en organisaties dat concreet kunnen doen, kan je onder meer terugvinden in hoofdstuk 11. Deze aanpak moet er toe leiden dat:

- hulpverleners zich beter in staat voelen om effectiever om te gaan met maatschappelijk kwetsbare gezinnen,
- hulpverleners uitsluitingmechanismen leren herkennen en in beleidstermen kunnen vertalen.

Thuiscompagnie versterkt gezinnen, hulpverleners en hun organisaties én de gemeenschap. Juist daarin ligt het hefboomeffect, zo blijkt ook uit de getuigenis van één van de betrokken hulpverleners.

De maatschappelijk werkers van onze sociale dienst zijn gegrepen door de werking van Thuiscompagnie en de realisaties van de verzorgenden. Ze vinden dat hun werk gemakkelijker gaat door het feit dat er een verzorgende in het gezin is. (medewerkster van een ocmw)

THUISCOMPAGNIE VERSTERKT DE GEMEENSCHAP

Thuiscompagnie verandert de wereld niet, maar werkt remediërend ten aanzien van sociale uitsluiting. Thuiscompagnie werkt in op de samenlevingsstructuur, die mede door een tekort aan beschermende structuren, (generatie)armoede verder bestendigt. Gebrek aan steun (en de gevolgen daarvan) bij gezinnen in armoede is een signaal dat de gemeenschap zijn beschermende rol voor arme gezinnen onvoldoende vervult.

Thuiscompagnie investeert in beschermende factoren. De inzet van verzorgenden zorgt ervoor dat gezinnen in armoede de toewijding van de gemeenschap aan den lijve ondervinden. Concrete ondersteuning bij praktische problemen en het beschikbaar maken van informele steunende relaties maken die solidariteit zichtbaar. Gewone burgers worden aangesproken om sociale netwerken rond gezinnen te spinnen (cf. civil society). Thuiscompagnie doet daarvoor onder meer een beroep op de vrijwilligers van DOMO vzw.

Het zorgen voor toegankelijke lokale diensten en een hulpverlening die echt helpt en niet alleen zegt wat zou moeten, kan de contextuele stress in arme gezinnen aanzienlijk verminderen. De lokale gemeenschap die dit realiseert kan dan worden ervaren als een solidaire en toegewijde gemeenschap waarin deze gezinnen ook terug een plek voor zichzelf kunnen zien (zie verder in dit hoofdstuk, Van der Pas, 2003 in Vanhee, 2007)²³.

VERSTERKEND EN VERBINDEND WERKEN: DE KRACHTLIJNEN VAN BIND-KRACHT

Ze [de verzorgende] komt mij eigenlijk aanleren en ondersteunen. Zowel emotioneel als ja, het doen zelf. Emotioneel bedoel ik dan, als ge een minder goede dag hebt van kijk dat is niet goed gegaan en dat is niet gegaan en ik kan dat niet. Ja dat ze zegt 'Ja maar Lelie, denkt ge dat dat bij een ander allemaal op één twee drie gaat of wat? Dat is overal. Ge moogt zo een keer een dag hebben, maar kom, nu gaan we dat terug aanpakken. Waar gaan we aan beginnen? Waar wilt ge dat we aan beginnen.' Dat wordt ook gevraagd 'Wat wilt ge en wat wilt ge dat er gedaan wordt?' En als ge bijvoorbeeld zegt 'Dat is te veel om aan te beginnen, vindt ge niet dat we eerst dat of dat?'. Dan vraagt ze 'Wat vindt ge daar zelf van?'. Dus die laat u zelf ook nadenken over die dingen. Wat doet ze nog (stille). Vooral niet moeien. (moeder Lelie)

De moeder in deze getuigenis verwijst spontaan naar verschillende elementen of krachtlijnen van het versterkend en verbindend werken binnen de Bind-Krachtmethodiek²⁴. Moeder spreekt over de ondersteunende aanpak die aansluit bij haar belevingswereld (cf. verbondenheid, leefwereldperspectief) en die haar toelaat en aanmoedigt (cf. relationele gelijkwaardigheid, positieve basishouding) om zelf keuzes te maken (cf. autonomie, empowerment).

Een eerste krachtlijn van Bind-Kracht verwijst naar de **centrale rol van empowerment in de strijd tegen armoede en sociale ongelijkheid**. Eerder in dit hoofdstuk kon je al lezen hoe Thuiscompagnie inzet om krachten en steunbronnen bij de gezinsleden en hun leefomgeving op het spoor te komen en die met hulpbronnen in de bredere sociale en politieke omgeving te verbinden.

Verzorgenden moeten zich kunnen **verbinden met de leefwereld van het gezin en ruimte scheppen voor de kracht van het verschil**. Ze moeten open staan voor het 'anders-zijn' en over de eigen waarden en normen heen durven en kunnen kijken en bereid zijn om van de gezinnen te leren (bv. hun ingesteldheid, hun creatieve oplossingen, hun aanpak van moeilijkheden). Het spreekt voor zich dat hetzelfde geldt voor de persoon die de ondersteuning van de verzorgende en het gezin voor zijn rekening neemt (de coach). Beiden moeten **oog hebben voor de invloed van psychologische processen, van de context en van ervaringen** op de wijze waarop 'hun' gezinnen in het leven staan, op hun functioneren. Daarbij aansluitend moeten ze appel doen op de veerkracht die bij de gezinsleden aanwezig is en moeten ze kansen creëren om hen te 'laten geven' (bv. steun die zij aan anderen kunnen bieden, positieve betekenis die zij voor de verzorgende en voor mensen uit hun nabije omgeving kunnen hebben).

De kracht van het ondersteuningstraject is gelegen in de **relationele gelijkwaardigheid** tussen

het gezin en de verzorgende, tussen het gezin en de coach. Ze werken aan een warme, gepersonaliseerde relatie, waarin de gezinsleden zichzelf mogen zijn en waarbij nabijheid en 'present zijn' (eerlijk, opmerkzaam, geduldig en vrije aandacht voor de gezinsleden)²⁵ hand in hand gaan met 'samen doen' (interventie). Een **positieve en participatieve basishouding** is cruciaal. Concreet betekent dit dat de verzorgende, op het tempo van het gezin, met het gezin aan de slag gaat voor die zaken die de gezinsleden belangrijk vinden en die hun zelfbeeld

versterken. Ze heeft oog voor de krachten van het gezin (cf. krachtenperspectief) en weet die te versterken. Kortom, ze werkt aan **autonomie in verbondenheid**. Dat is maar mogelijk binnen een empowerende organisatiecontext en wanneer ook andere betrokken hulpverleners vraaggestuurd werken (zie verder) en de **spanningsvelden en machtsrelaties in de hulpverlening bespreekbaar en hanteerbaar maken**. Voorbeelden van die spanningsvelden zijn: vertrouwen en controle, afstand en nabijheid, verafhankelijkheid en autonomieverhogend, organisatie- en cliëntbelangen. Daarbij aansluitend moeten de verzorgende en de coach, wederom afgestemd op het tempo en de noden van het gezin, een **gepaste rol opnemen**. Moeten ze het gezin terug op de sporen helpen zetten? Kunnen ze een nieuw werkpunt introduceren? Is rust en stabiliteit aan de orde?

Al deze krachtlijnen leren ons dat versterkend en verbindend werken, een bijzondere, voor sommigen misschien wat ongewone of gedurfde, blik vraagt. Het legt andere grenzen en stelt andere vragen. Het vraagt zowel van de verzorgende en de coach als van al de andere betrokkenen een bijzondere inzet. Deze visie en aanpak moet ook door de verantwoordelijken, de diensten en het ruimer hulpverlenersnetwerk mee (uit)gedragen worden.

De verzorgende en de coach moeten kunnen terugvallen op een **stimulerende omgeving en een empowerende organisatie**. De organisatie of dienst moet positief staan tegenover de aanpak van Thuiscompagnie, ze moet vertrouwen hebben in de 'werkzaamheid' van deze aanpak en gemotiveerd zijn om de implementatie van deze aanpak mee te ondersteunen. Op dienstniveau verdient zowel praktisch-organisatorische ondersteuning als inhoudelijke ondersteuning daarin haar plaats. Voorbeelden zijn: de dienstregeling (werktijden) van de verzorgende afstemmen op de mogelijkheden van het gezin en van de verzorgende, de verzorgende inhoudelijk ondersteunen (coachen) bij het uitvoeren van haar opdracht, in de dienst of organisatie de visie (cf. versterkend en verbindend werken) en de aanpak van Thuiscompagnie (verder) uitdragen, bereid zijn tot samenwerking en afstemming met andere diensten en hun hulpverleners enz. Dit alles vraagt een engagement van de diensten en organisaties. Wat dit engagement voor een organisatie precies kan inhouden en hoe ze dat engagement kunnen waarmaken, kan je lezen in hoofdstuk 11.

Inzoomend op de inhoudelijke ondersteuning van de verzorgende, voorziet Thuiscompagnie intervisie (uitwisseling tussen de verzorgenden en terugkoppeling door een Bind-Krachttrainer en opgeleide ervaringsdeskundige in de armoede) en individuele ondersteuning of coaching (zie). Onderzoek bevestigt het belang en de effectiviteit van coaching (zie bv. Van Rooijen - Mutsaers, Ince, & Rietveld, 2013)²⁶. Coaching resulteert in een grotere werktevredenheid, minder stress en burn-out bij de gecoachte. Het draagt bij tot de verbetering van de vaardigheden en tot het maken van weloverwogen beslissingen. De mate waarin de gecoachte zijn relatie met de coach als kwaliteitsvol percipieert, draagt in belangrijke mate bij tot de bekomen effecten. Hoe een coach een ondersteunende relatie met de verzorgende en het gezin kan aangaan en het versterkend en verbindend werken mee kan ondersteunen, lees je in

De 10e en laatste krachtlijn van Bind-Kracht, inzetten op **overlegnetwerken en een krachtig beleid**, beoogt Thuiscompagnie op verschillende manieren waar te maken. Eén van de 3 pijlers is afstemming van de hulp, enerzijds tussen hulpverleners onderling en anderzijds op de levensdoelen en noden van het gezin (cf. maatzorg). Het Lokaal Cliëntoverleg is één van de pistes die daartoe mogelijkheden creëert. Thuiscompagnie probeert samen met verschillende andere diensten en organisaties een vinger aan de pols te houden. Zo maken opgeleide ervaringsdeskundigen in de armoede deel uit van de ontwikkelingsgroep die het project Thuiscompagnie inhoudelijk mee uittekent en is het brede spectrum van het welzijns-, het onderwijs-, het gezondheids- en het tewerkstellingsveld vertegenwoordigd in een klankbordgroep. Ook de vrijwilligersorganisatie DOMO vzw maakt daar deel van uit. Thuiscompagnie zou niet bestaan als er geen samenwerking was met de diensten gezinszorg en aanvullende thuiszorg. Om de ondersteuningsmogelijkheid van Thuiscompagnie ruimer bekend en toegankelijk te maken, spreekt Thuiscompagnie organisaties, diensten, hulpverleners enz. die met maatschappelijk kwetsbare gezinnen werken aan. De coaches die deel uitmaken van de eerder vermelde ontwikkelingsgroep geven, al dan niet vergezeld van opgeleide ervaringsdeskundigen in de armoede, informatierondes of vormingen over de visie en de aanpak van Thuiscompagnie.

PRAKTISCHE ONDERSTEUNING AAN HUIS

Hulpverleners worden wel eens geconfronteerd met gezinnen die adviezen niet opvolgen. Gezondheidsadviezen worden niet opgevolgd, structuur in het huishouden en de opvoeding van de kinderen brengen lukt niet, uitgaven worden niet afgestemd op het beschikbare budget, enz. Verschillende hindernissen kunnen de opvolging van een advies in de weg staan. Bijvoorbeeld:

- de verwachtingen en de redenen waarom er iets moet veranderen zijn onduidelijk,
- de motivatie om iets te veranderen ontbreekt,
- het is geen ‘gedeelde’ beslissing (bv. de cliënt krijgt niet de ruimte om mee te beslissen over de aanpak),
- er is weerstand tegenover de voorgestelde aanpak,
- de voordelen van de ‘nieuwe’ aanpak wegen niet op tegen de (vele) nadelige gevolgen,
- het is niet duidelijk hoe het advies (thuis, in het dagelijks leven) opgevolgd kan worden,
- de adviezen zijn onvoldoende afgestemd op de belevingswereld van de cliënt, zijn mogelijkheden (bv. zijn inzichten, basisvaardigheden), de sociaal economische omstandigheden en zijn leefomgeving,
- ...

Het voorgaande maakt duidelijk dat krachtgericht werken meer vraagt dan gezinnen ‘op eigen kracht’ aan de slag te laten gaan. We mogen er niet van uit gaan dat cliënten zelf de transfer kunnen maken van een advies of goede raad naar concreet toepassen in de thuissituatie. Dat werkt niet bij maatschappelijk kwetsbare gezinnen. Vaak zijn de praktische problemen onoverkomelijk zonder hulp van buitenaf. Net dan kan de hulpverlening omslaan in het tegendeel: als de gezinsleden niet doen wat hen gezegd wordt, dan neemt de hulpverlener het over. Hulpverlening dreigt dan te vervallen in het moduleren van mensen zodat ze aan maatschappelijk gestelde normen voldoen, terwijl ze die samenleving zelf ongemoeid laat. Zo’n hulp werkt niet: het gezin blijft met problemen zitten en blijft afhankelijk van de hulp. De gezinsleden weten bijvoorbeeld niet hoe ze na de ‘opruiminterventie’ orde kunnen blijven scheppen in hun bezittingen of ze zien geen reden om daar (op die manier) belang aan te hechten. Na enige tijd is er dan wellicht niets meer te zien van die interventie en dringt een nieuwe interventie zich op. Door deze afhankelijkheid van hulp, verliezen ze de greep op het eigen leven en voelen ze zich (door hun omgeving) niet geaccepteerd. Het zet hun levenskwaliteit onder druk.

Thuiscompagnie wil net de levenskwaliteit bevorderen en wil daarom op een versterkende en verbindende manier ondersteuning aan huis bieden. De verzorgende is in het gezin aanwezig en neemt in die specifieke gezinssituatie en context dagelijkse taken mee op (cf. ‘samen doen’). Dit biedt heel wat voordelen (zie o.a. Vandenbempt, 2001, p. 83 e.v.)²⁷.

De ondersteuning vraagt **geen verplaatsing van de gezinsleden**. Dat sluit evenwel niet uit dat de verzorgende met een of meerdere gezinsleden op pad gaat. Bijvoorbeeld voor het regelen van bank- of andere administratieve zaken, voor boodschappen enz. Dit zijn nu eenmaal taken die deel uitmaken van het runnen van het huishouden. Ze hebben niet alleen een praktisch nut, ze dragen ook bij tot het (opnieuw) verbinding maken met (diensten en voorzieningen in) de samenleving.

Aan de ene kant, op sociaal vlak vind ik dat goed. Meestal krijgt ge mij moeilijk buiten. Zelfs om boodschappen te doen, daar heb ik een hekel aan. Ik ga niet graag buiten ... en dat is dan iemand die zegt ‘kom, we gaan boodschappen doen’, zonder continu kritiek op mij te geven. (moeder Kimberly)

... praktisch, voor de ramen te kuisen ... om buiten te gaan, ik weet de weg niet. Ik was toen ziek, ik kon niets doen. Ik durfde niet naar buiten te gaan. Ik had het moeilijk om mensen te zien. (moeder Banu)

Door dat de verzorgende in het gezin komt, komt ze als het ware ook **‘in’ de leefwereld van het gezin** te staan. Wie neemt wat al op in het gezin? Hoe staan ze tegenover de ondersteuning,

tegenover haar aanwezigheid? De verzorgende ziet en ervaart hoe de (woon)omstandigheden de keuzes en de mogelijkheden van het gezin beperken (bv. kleine woonst, vochtproblemen, afgelegen, drukke of onveilige buurt). Problemen komen in de vertrouwelijke omgeving van het gezin tot uiting. Het gezin moet er niet in een onbekende omgeving over praten. De confrontatie met de dagelijkse realiteit van het gezin kan helpen om respect op te brengen voor hun leefwijze om echt te weten waarover het gaat, om te begrijpen wat er speelt.

Het is ook het probleem denk ik, als moeder alleen is met de kinderen, dan kan je moeilijk iets doen. Ge moet bezig zijn met de kinderen, die vragen aandacht, en dan blijven er dingen liggen en dat is niet altijd gemakkelijk he Jessie? [moeder] ... Als ge met twee kinderen hier alleen zijt, dat is vermoeiend. De lichamelijke klachten spelen ook een rol he? Dat is allemaal niet gemakkelijk. (verzorgende Mieke)

De verzorgende kan gemakkelijker **in pikken op situaties** die zich (onverwacht) voordoen. Er moet niet eerst een afspraak gemaakt worden, maar de verzorgende kan dit in samenspraak met het gezin en op het tempo van het gezin opnemen (bv. erkenning geven aan het verdriet van moeder, met moeder en vader zoeken naar een verklaring voor de stopzetting van de televisieontvangst, met vader een strategie zoeken om de drukte van de avond te ondervangen). Door de aanwezigheid van de verzorgende in het gezin, komen de **inspanningen van de verschillende gezinsleden, de positieve elementen** in het dagelijks leven en de hulpbronnen uit de leefomgeving van het gezin (bv. mensen op wie het gezin kan rekenen), gemakkelijker in het vizier.

Door ondersteuning thuis, in en met het gezin aan te bieden, vergroot je de mogelijkheid om de **inzet en bereidheid** van het gezin en van de verzorgende (en coach en dienst) **direct te tonen**. Het gezin ervaart dat ze de inspanningen waard zijn en voelt zich meer au sérieux genomen. De verzorgende geeft blijk van verbondenheid met het gezin. Hetzelfde geldt voor de coach die bij het gezin aan huis gaat en toont dat zij los komt van haar 'vertrouwde werkterrein'.

Kortom de aanwezigheid van de verzorgende (en de coach) in het gezin laat toe dat ze **nabij** is (cf. verbinding, present zijn), dat ze kan **invoegen** en **afstemmen** met het gezin, dat ze gezinsgericht kan werken. Ze kan 'meedenken en mee doen' met het gewone gezinsleven. Ze kan aansluiten bij de fijne momenten en krachten van het gezin en bij de vragen en problemen van het gezin. Die nabijheid creëert mogelijkheden om de draagkracht te versterken en de draaglast te verminderen of om ook nieuwe dingen **toe te voegen** (zie). Samen doen, oefenen, praktisch bezig zijn in de dagelijkse situatie is immers een belangrijke katalysator voor verandering. Door nieuwe vaardigheden in en met het gezin toe te passen, verklein je de kans op transfer- of vertaalproblemen. Om wat ze doen en hoe ze dat doen op het gezin af te stemmen, moeten de verzorgenden 'praten over wat en hoe ze dat samen doen'. Dat praten kan tijdens het samen doen (cf. zo is het concreet en minder abstract). Omdat dit voor verzorgenden, vanuit hun reguliere werk ongewoon kan zijn, moeten verzorgenden daarin onder-

Tja, dat [de verzorgende] is iemand die vooral toch ondersteunt met het huishouden, met de kinderen ook. Voornamelijk toch ook voor de tijd in te delen en tips geeft ... Dus ja, ik heb er toch veel hulp aan ... Ja, het is eigenlijk meer zo verlichtend, ja, (lacht) hoe moet ik dat zeggen ... Ja het is toch wel fijn. Ja, ge hebt ook iemand om mee te praten, dat ook wel, tja en dan hebt ge ook als, ja, gelijk als toen met de keuken. Toen er andere keukenkasten waren geplaatst, om die keukenkasten leeg te krijgen, dat was ook een werk. En daar heb ik dan ook wel veel hulp aan gehad en dan ook tips van ja, zo zou ge dat misschien het best kunnen doen en zo. Ook voor het eigenlijk in te delen een beetje. (moeder Carla)

steund, gecoacht worden (zie).

Een belangrijke voorwaarde om tot toevoegen te komen is dat van meet af aan, van bij de aan-

melding en de intake, de verwachtingen van de gezinsleden, hun perspectief op vooruitgang en veranderingsdoelen, de mogelijke hulpbronnen enz. centraal staan. **Participatie** van de gezinnen blijft in die zin in Thuiscompagnie niet beperkt tot het samen uitvoeren van taken. Het gezin bepaalt mee de invulling van het ondersteuningstraject, het houdt zeggenschap over de onder-

Ik kom binnen en dan vraag ik, 'Wat moet er gebeuren?' En dan zet zij [moeder] meestal dingen klaar. Den ene keer iets schoonmaken, dan helpen met eten maken of strijken, het varieert van week tot week. Eigenlijk een beetje waar dat ze het meeste hulp mee nodig heeft. (verzorgende Jennifer)

steuning, het bepaalt 'hoever men kan gaan en wat gedaan kan worden' (zie hoofdstuk 6).

De aanpak van Thuiscompagnie sluit in die optiek heel sterk aan bij de aanpak in het wraparound care-model. Dit model staat voor een geïntegreerde aanpak die door het gezin en de gezinswerker wordt georganiseerd. Een gezinswerker getuigt over die aanpak als volgt (in Schamhart & Colijn, 2012, p. 19)²⁶: *'Het verschil met vroeger is subtiel. We pakken nog steeds praktische problemen aan, en helpen bijvoorbeeld het huis op te ruimen, maar alleen als de gezinsleden dat nadrukkelijk willen en altijd samen met hen, zodat ze het de volgende keer zelf kunnen.'*

Het gezin controle en zeggenschap geven op de situatie en de hulp, werkt in vele opzichten versterkend voor het gezin: het helpt weerstanden te doorbreken, het komt de opbouw van een werkrelatie ten goede, het draagt bij tot haalbare en werkzame veranderingen, het bevordert hun autonomie en zelfregulatie en zo ook hun levenskwaliteit. In hoofdstuk 7 vind je verschillende voorbeelden van deze vooruitgang.

ALTIJD AFWEGEN TUSSEN VERSCHILLENDE PERSPECTIEVEN

Als je versterkend en verbindend wil werken, als je op maat wil werken, dan kan je niet terug vallen op een handleiding of een draaiboek dat je een 'standaardoverzicht' geeft van wat je (achtereenvolgens) moet doen. Ook in dit draaiboek zal je dat niet vinden. Je moet telkens opnieuw afwegen wat voor dat gezin, in die situatie en context, het meest aangewezen is, het meest passend is.

Denk bijvoorbeeld aan de spanningsverhouding tussen betrokkenheid en autonomie, twee krachtlijnen van de aanpak van Thuiscompagnie. Er zijn grenzen aan de beschikbaarheid en betrokkenheid van de verzorgende. Ze moet betrokkenheid tonen, maar ze moet ook grenzen aangeven. Er zijn echter geen 'objectieve criteria' op basis waarvan je die grens voor eens en voor altijd op een bepaald punt kan leggen. De verzorgende zal altijd een overweging moeten maken als ze handelt. Haar professionaliteit is onder meer gelegen in het feit dat ze weet waarom ze zo handelt. Een coach kan haar helpen om daarover na te denken, om het automatisme te doorbreken, om samen met het gezin op zoek te gaan naar een aanpak (zie hoofdstuk 8).

AFWEGEN TUSSEN HET JUISTE DOEN, DE DINGEN JUIST DOEN EN HET GOEDE DOEN

De confrontatie met een spanningsverhouding zoals bijvoorbeeld 'betrokkenheid – autonomie', nopen je een antwoord te zoeken op de vraag: Wat laat je primeren? Is dat het juiste doen? De dingen juist doen? Of het goede doen?

Als je met een juridische bril kijkt, dan focus je op 'het juiste doen', op 'wat je moet doen'. Wat zeggen de regels, de proce-

dures, het kwaliteitshandboek enz.? Je volgt dan de regels en de wetten.

Binnen een ethisch perspectief focus je op **'het goede doen'**. Van waaruit doe je iets of kan je iets doen? Dit brengt je bij de waarden die richting geven aan wat je doet of kan doen, bijvoorbeeld:

- de principes van sociale rechtvaardigheid die eigen zijn aan sociaal werk,
- het principe van menselijke waardigheid dat algemeen geldend is of zou moeten zijn,
- het versterkend werken dat bijvoorbeeld eigen is aan het project Thuiscompagnie

Vanuit een methodisch oogpunt, staat **'het goed doen'** centraal. Je zoekt naar mogelijkheden om de dingen goed te doen.

We zijn soms teveel bezig met het 'juiste' te doen en te weinig met 'het goede' doen en 'de dingen goed doen'. Er is echter nooit één kijk die in alle gevallen en in alle tijden geldt. Je moet steeds vanuit verschillende perspectieven kijken, vanuit de driehoek 'het juiste doen, het goede doen en het goed doen.' Daarbij maak je de afweging wat in die specifieke situatie, met het oog op wat je wil realiseren, het meest passende is om te doen. Daarenboven moet je rekening houden met de belangen van 'derden' (bv. de kinderen) en met 'jouw rol en mandaat' in het gezin en in de ondersteuning of hulpverlening. Dat betekent dat je ook vanuit het perspectief van de betrokken dienst(en) of het systeem zal moeten kijken.

AFWEGEN TUSSEN HET GEZIN, DE VERZORGENDE EN (HET SYSTEEM VAN) DE DIENST

De ondersteuning in en met het gezin staat niet op zich, maar steeds in relatie tot (het systeem van) de dienst. We werken altijd binnen een driehoeksrelatie. De relatie tussen het gezin en de verzorgende wordt beïnvloedt door de relatie tussen het gezin en de dienst en door de relatie tussen de verzorgende en de dienst. De verzorgende en de persoon die haar en het gezin ondersteunt (bv. de coach) staan iets dichterbij het gezin dan bijvoorbeeld de verantwoordelijke van de dienst gezinszorg. De verzorgende staat doorgaans erg kort bij het gezin, de coach staat er iets verder van af. Maar soms kan de coach ook iets dichterbij komen te staan en de verzorgende iets verder af. Die afstand is soms nodig om te bewaken dat verbinding niet omslaat in verafhankelijkheid (zie).

Normaliter werkt de verzorgende binnen de krijtlijnen die door de dienst, het systeem en de regels, zijn opgelegd. Maar af en toe is het nodig om daar buiten te treden, is het nodig om in specifieke situaties naar specifieke 'interpretaties' te gaan. De verzorgende en de coach kunnen, in functie van de verbinding met het gezin, het belang van het gezin laten primeren op de belangen van de dienst. Ze hebben de ruimte om, binnen de wettelijke regels, naar eigen inzicht en beslissing te handelen (cf. discretionaire bevoegdheid). Maar ze mogen niet zomaar alles doen. Die ruimte wordt gedeeld met het team, met andere hulpverleners enz. Ze moeten daar samen met

Een poetsvrouw die heeft haar vast schema: dat en dat en dat moet gedaan worden ... en niets daar buiten. ... Die worden daar specifiek voor betaald. ... Bij Thuiscompagnie is dat niet. Die hun takenpakket dat is een veel grotere waaier en daar kunnen ze ook veel meer van afwijken. Ja, dat is meer op hun ingeving zelf. Tegen één van dienstencheques, daar kunt ge niet tegen zeggen van 'He, let eens effen op mijne kleine, ik moet rap naar het toilet.' Of ik zeg nu maar iets, rap naar de winkel gaan. Ja nee zeggen die van dienstencheques, want die worden daar niet voor betaald. Ja wacht zeggen die van Thuiscompagnie, we zetten de kleine in de koets, gij moet naar de winkel, de kleine gaat mee, tegelijkertijd hebt ge dan een oppas voor de kleine. (vader Robert).

anderen over nadenken en daarover terugkoppelen naar de dienst. Ze moeten uitleggen waarom ze van de regels afwijken.

De verzorgende kan bijvoorbeeld in overleg met de coach afspreken dat in dit specifieke geval, taken worden opgenomen die regulier geen deel uitmaken van haar takenpakket. De verzor-

gende overschrijdt geen grens omdat ze dit ter sprake brengt bij de coach. Er wordt wel een grens overschreden als de verzorgende dit niet terugkoppelt naar de coach. De verzorgende neemt dan te veel vrijheid. Dat alles vraagt dat de coach vertrouwen heeft in de verzorgende. Ze vertrouwt de verzorgende in hoe ze handelt, maar vraagt wel om op de hoogte gehouden te worden als ze afwijkt van het 'gewone' of reguliere.

Het is belangrijk dat de verzorgende leert zien dat ze werkt in die driehoek (verzorgende – gezin – dienst) en dat iedereen daarin een 'specifieke' positie en mandaat inneemt en van daaruit ook een aantal dingen bewaakt. Daarenboven staat de ondersteuning die ze vanuit Thuiscompagnie biedt, niet los van ander hulp- of begeleidingswerk, van andere hulpverleners, diensten en voorzieningen. Hoe die samenwerking vorm kan krijgen en ondersteund kan worden, kan je lezen in hoofdstuk 10. In het volgende punt vind je een praktijkvoorbeeld over de verschillende 'in te nemen' perspectieven.

Een alleenstaande vader met 2 kinderen is op stap geweest en heeft zijn auto fout geparkeerd. De auto wordt weggesleept. Als de verzorgende 's morgens aankomt, moet hij zijn twee kinderen naar school brengen, maar hij heeft geen auto. Om de auto te kunnen halen moet hij een boete betalen. De verzorgende is mee de auto gaan halen. De man is in budgetbeheer bij het OCMW. Daar moest hij uitleggen dat hij meer leefgeld nodig had omwille van die boete. Zo kwam de sociale dienst te weten dat de verzorgende de man naar zijn auto had gebracht. De sociale dienst vond dat de verzorgende over haar grens was gegaan. De verzorgende had die man niet moeten brengen. Hij had zijn auto ook met de bus kunnen gaan halen.

EEN GRENS OVERSCHREDEN?

Is de verzorgende hier echt over een grens gegaan? De meningen zijn verdeeld.

Voor de sociale dienst moet de man de boodschap krijgen dat hij verkeerd was: *'Jij bent op stap gegaan. Het was jouw keuze om je auto te parkeren waar het niet mocht. Jij hebt een fout gemaakt, dus moet je op de blaren zitten.'* Ze hanteren de juridische benadering en vertrekken van 'wat moet', van 'wat juist is'.

Voor de verzorgende is die redenering een straf op een straf, een sanctie bovenop een andere sanctie. Zij volgt de redenering: *'Je hebt al zoveel zorgen. Het is belangrijk dat de kinderen op tijd in school zijn. Ik breng je zodat je niet zoveel tijd verliest om die auto op te halen.'* De man is al drie keer gestraft: 's nachts is hij thuis moeten geraken zonder auto en daarbovenop moet hij nog een boete betalen. Om die boete te kunnen betalen moet hij dan nog eens aan de budgetbeheerder toestemming gaan vragen. Als de kinderen niet op tijd in school zijn, dan krijgen ze misschien ook nog een opmerking en worden zij gestraft voor wat vader doet. Het ethische standpunt, de overweging van 'het goede doen', treedt hier op de voorgrond.

Wat je in deze situatie laat primeren hangt af van de context. Er is al een zware draaglast. De cruciale vraag is: Verhoogt het risico op verafhankelijkheid als de verzorgende die man naar de auto brengt? Of kan de verzorgende, door de man naar de auto te brengen, zorgen voor spanningsreductie waardoor de man zijn andere problemen beter aan kan? Betekent deze kleine dienst dat er meer verbinding komt tussen de man en de verzorgende? Mis je dan de kans om verbinding te leggen met die buitenwereld? In plaats van zelf chauffeur te spelen, had de verzorgende bijvoorbeeld ook kunnen vragen: *'Ken je iemand die je kan brengen?'*

Ja, dat [de ondersteuning van Thuiscompagnie] is een geweldig iets. Dat hadden ze eigenlijk al vroeger moeten gedaan hebben. Want ge moet zeggen, van de 10 gezinnen die ze helpen, als ze er daarvan 2 volledig op weg kunnen helpen, daar zijn ook kinderen bij, die kinderen gaat ge ook. Neemt dat elk gezin 4 kinderen heeft. Dat zijn voor 4 volwassenen al 8 kinderen die ge eigenlijk, ja, gaat helpen voor later. (moeder Lelie)

Het is hier ook een warm nest, ze is heel goed voor de kinderen ... Ze verzorgt de kinderen heel goed. (verzorgende Sien)

ONTWIKKELINGSKANSEN VAN KINDEREN VERHOGEN

In Vlaanderen leeft ongeveer 10% van de kinderen (130.000 kinderen) in een huishouden met een inkomen onder de armoederisicodrempel. Onderzoek wijst uit dat leven in armoede veel stress met zich meebrengt en dat gezinnen in armoede kwetsbaarder zijn voor de invloed van stres-

Het gaat wel wat gezelliger tussen ons [moeder en haar partner]. Ook omdat ik dan minder gestrest ben omdat ja, ik moest altijd het huishouden doen. Dus als mijn partner weer thuis was, dan moest alles helemaal gedaan zijn en ja, als ge dat soms niet gedaan kon krijgen, ja dan wordt hij boos en dan word ik daar gestrest van. Tegenover als zij komt [de verzorgende], dan krijg je het voor mekaar en dan hoef je zo niet meer te stressen zeg maar. ... Ja, ik heb nu meer tijd voor hen [de kinderen] zeg maar. Eerst was ik meer met het huis bezig. Ja, ik was toen ook met hen bezig, maar nu toch wel veel meer. Ja, ik kan de kleintjes meer aandacht geven, ze ruimen ook wel wat beter op, dat wel. (moeder Christina)

soren (Vanhee, 2007; Geenen & Corveleyn, 2010)³⁰. Armoedegerelateerde stress en een 'belast psychisch welzijn' zetten op hun beurt de opvoeding en ontwikkeling van kinderen onder druk. Vooral wanneer stress zich in de vroege kindertijd voordoet, belast dit hun fysieke gezondheid en hun intellectuele en schoolse ontwikkeling. Het geeft ook een verhoogde kans op het ontstaan van sociale, emotionele en gedragsproblemen. Adriaenssens (2013)³¹ stelt in dat verband dat kinderen veel kans hebben dat hun hersenen onderontwikkeld blijven, wanneer hun ouders de gevolgen van armoede niet kunnen compenseren.

1. Dit stuk werd eerder al beschreven in het draaiboek Lokaal Cliëntoverleg : Engelen, M. (red.). (2004). Met de cliënt rond de tafel. Draaiboek lokaal cliëntoverleg voor coördinatoren, spilfiguren, hulpverleners en beleidsmakers. Hasselt: Provincie Limburg, Directie Welzijn.
2. Sen, A. (2009). *The Idea of Justice*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
3. Van Regenmortel T. (2002). Empowerment en Maatzorg. Een krachtgerichte psychologische kijk op armoede. In: J. Vranken, K. De Boyser, D. Geldof, G. Van Menxel (eds.), *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 2002*, (pp. 71-84). Leuven/Leusden: Acco.
4. zie eindnoot 3
5. Vandenbempt, K. (2001). *Op eigen kracht verder. Hulpverlening aan huis bij kansarmen*. Leuven: HIVA-KULeuven.
6. Lescauwae, D. (2000). De (on)toegankelijkheid van sociale dienstverlening in het algemene welzijnswerk. In: J. Vranken, D. Geldof, Van Menxel Gerard & J. Van Ouytsel (eds.). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2000*.(pp. 217-230) Leuven: Acco.
7. Vettenburg, N. (1989). *Jeugd en maatschappelijke kwetsbaarheid*. Leuven: KULeuven, Faculteit rechtsgeleerdheid, Afdeling Strafrecht, Strafvoering en Criminologie, Onderzoeksgroep jeugdcriminologie.
8. Bourdieu, P. (1989). Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip. In: Pels, D. (red.). *Kennis, openbare mening, politiek*. Amsterdam: Van Gennep.
9. De Cirkel vzw (1996). *Uit het huis, uit het hart? De innerlijke wortels van de armoede - Krachtlijnen voor een socialiserende armoedebestrijding*. Berchem: De Cirkel vzw.
10. Driessens K. & Van Regenmortel T. (2006). *Bind-Kracht in armoede. Boek 1. Leefwereld en hulpverlening*. Leuven: LannooCampus.
11. zie eindnoot 10
12. Vanhee, L. (2007). *Weerbaar en broos. Mensen in armoede over ouderschap. Een verkennende kwalitatieve studie in psychologisch perspectief. Proefschrift aangeboden tot het verkrijgen van de graad van Doctor in de Psychologie o.l.v. Prof. dr. J. Corveleyn*. Leuven: KULeuven, Centrum voor Psychoanalyse en Psychodynamische Psychologie.
13. Engbersen, G. (2002). Sociaal kapitaal. In: A. Verplanke, e.a. (red.), *Open deuren: sleutelwoorden van lokaal sociaal beleid*. Utrecht: Nederlands instituut voor Zorg en Welzijn, Verwey-Jonker Instituut.
14. Pierre Bourdieu, een Franse socioloog, heeft veel gepubliceerd over de betekenis van sociaal kapitaal en het bestendigen (en reproduceren) van sociale ongelijkheid.
15. zie eindnoot 12
16. Van Regenmortel, T. (2008). *Zwanger van empowerment. Een uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg (oratie 21 november 2008)*. Eindhoven: Fontyns Hogescholen Sociale Studies.
17. Schamhart, R. & Colijn, J. (2012). *Greep op wraparound care. Eindrapport onderzoeksprogramma Wraparound care in de Utrechtse jeugdzorg*. Utrecht: Kenniscentrum sociale innovatie, Hogeschool Utrecht.
18. van Loon, J., Van Hove, G., Schalock, R. & Claes, C. (2008). *POS: Persoonlijke Ondersteuningsuitkomsten Schaal*. Antwerpen: Garant.
19. Van Regenmortel (2002). Empowerment en Maatzorg: een krachtgerichte psychologische kijk op armoede: In J. Vranken, K. De Boyser, D. Geldof en G. Van Menxel (red.). *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 2002*. (pp. 71-84). Leuven: Acco. en zie eindnoot 12

20. Engelen, M. (2011). Samen de levenskwaliteit van gezinnen in armoede verhogen.
21. zie o.a.:
 Driessens K. & Van Regenmortel T. (2006). Bind-Kracht in armoede. Boek 1. Leefwereld en hulpverlening. Leuven: LannooCampus.
 Vansevenant, K., Driessens K. en Van Regenmortel, T. (2008). Bind-Kracht in Armoede. Boek 2. Krachtgerichte hulpverlening in dialoog. Leuven: Lannoo Campus.
www.bindkracht.be
22. zie eindnoot 17
23. zie eindnoot 12
24. zie eindnoot 21
25. Thuiscompagnie vindt ook inspiratie bij de presentietheorie van Andreas Baart en bij Vanderlaan, zie o.a. Baart, A. (2006). Een theorie van de presentie. Den Haag: Lemma BV.
26. Van Rooijen - Mutsaers, K., Ince, D., & Rietveld, L. (2013). Wat werkt bij supervisie, intervisie en coaching? Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. <http://www.nji.nl/nl/Kennis/Databanken/Databank-Wat-werkt/Wat-werkt-bij-supervisie,-intervisie-en-coaching>
27. zie eindnoot 5
28. De 10 principes van het wraparound caremodel zijn: het gezin spreekt zich uit en kiest, gebaseerd op team(werk), netwerkondersteuning, samenwerking, in de wijk, cultureel bekwaam, op maat, eigen kracht als basis, doorzettingsvermogen, resultaatgericht (zie eindnoot 16).
29. Brochure Kinderarmoedefonds (2013). Brussel: Koning Boudewijnstichting. www.kinderarmoedefonds.be
30. zie eindnoot 12 en Geenen, G. & Corveleyn, J. (2010). Helpende handen. Gehechtheid bij kwetsbare ouders en kinderen. Leuven: Lannoo campus.
31. Adriaenssens, P. (2013). Genezen van Kinderarmoede (geschreven door Nico Krols, 27/03/13). Weliswaar. <http://www.weliswaar.be/nieuws/p/detail/prof-dr-peter-adriaenssens-over-kinderarmoede>
32. zie eindnoot 31
33. zie 'Tien krachtlijnen van Bind-Kracht' (p.2) <http://www.bindkracht.be/Home/OverBindKracht/Krachtlijnen.aspx>
34. zie eindnoot 12
35. zie eindnoot 12